

17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla‘a ve Tefrîk)

Divorce Events in 17th Century Ottoman Society (Ayıntab Case Study: *Talâk, Muhâla‘a and Tefrîk*)

İsmail KIVRIM
Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Ayıntâb’da aile kurumunun oluşmasında iki temel faktör belirleyicidir: İslam hukuku ve örf adetler. Öte yandan ailenin sona erışı ise tamamen İslam hukuku çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve kocanın karısının rızasını armaksızın evliliğe son vermesi (talâk), kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılma (hul’ veya muhâla,â) ve evlenmenin belli sebeplerle kâdı kararıyla sona erdirilmesi (tefrîk) olmak üzere üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan talâk, tamamen kocanın iradesiyle gerçekleşirken, muhâla,â ve tefrîk’de boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelirdi.

Anahtar Kelimeler: Ayıntâb, aile, talâk, hul’, tefrîk.

Abstract

In the province of Ayıntab, the formation of a family, that is, marriage is influenced by such decisive main factors as Islamic Law and Tradition. Moreover, in parallel with Islamic Law, the termination of a family i.e. divorce is performed in three ways: with a husband’s one-sided will with no assertion of any reason or no consent of his wife (talak), with a mutual agreement to break-up the marriage, which declares the wife’s renunciation from her rights (hul’ or muhala’a), the termination of the marriage with the decision of the judge (kadı) as a result of some specific reasons (tefrîk). Talak, one way of divorce, is the termination of a marriage performed only with the will of the husband. However, muhala’a and tefrik, the other two ways of divorce, are the termination of marriage only with the wife’s demand for divorce.

Keywords: Ayıntab, Family, talak, hul’, tefrik.

Giriş

Gaziantep, Güneydoğu Anadolu bölgesinin batı uç bölümünde olup yer yer tepelik ve düzlüklerin bulunduğu uzunca bir çukurluk içindedir. Denizden yüksekliği 800-900 metredir. Kuzeyinde ve batısında dağlık arazi yükselirken güneydoğu ve doğuda daha alçak ovalar bulunmaktadır. Şehrin kurulduğu arazi içinden geçen Sacur suyu, çukurluğu batı-doğu doğrultusunda boydan boya bölmektedir.

17. yüzyılda Ayıntâb'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehri anlatırken; düz bir yerde; ancak bazı zeminin engebeli bir arazi üzerinde bulunduğunu belirtmektedir. Suyu ve havasının güzel ve büyük bir şehir olduğunu da söylemektedir. Ayrıca yazının yaz, kışının da kış olduğunu, çok kar yağdığını, bu özelliklerinden dolayı arz-ı mukaddes hükmünde dört iklime sahip olduğunu ifade etmiştir¹.

Ayıntâb şehri, ilk uygarlıkların kurulduğu Mezopotamya ile Akdeniz arasında bulunuşu, önemli ticaret yolların üzerinde oluşu, ilk çağlardan itibaren pek çok insan topluluklarına yerleşme sahası ve geçit yeri olmuştur². Hz. Ömer döneminde İslâm topraklarına katılmıştır³. Türkler Malazgirt zaferinden sonra Ayıntâb ve yöresini Bizanslılardan almışlardır⁴. I. Haçlı seferi sonucunda haçlıların hâkimiyetine giren şehir⁵, Selçuklu⁶, Eyyubi⁷, Memluk ve Dulkadir Beyliği hâkimiyetinde kalmıştır⁸. Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'a yönelik düzenlediği sefer sırasında 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır⁹. 17. yüzyılın başlarında, diğer Anadolu şehirleri gibi Ayıntâb da zaman zaman Celâli saldırılarına uğramıştır¹⁰.

Ayıntâb ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine geçtiği zaman Halep vilâyetine dâhil olmuştur¹¹. 937/1530 tarihli 998 nolu tapu tahrir defterine göre Ayıntâb sancağı Arap eyaletine bağlıdır¹². 950/1543 tarihli 373 numaralı Ayıntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Ayıntâb sancağı Arap eyaletinden ayrılarak Zülkadriye eyaletine bağlanmıştır¹³. 16. yüzyılın sonlarında Ayıntâb şehri Halep beylerbeyliğine bağlandıysa da bu uzun sürmemiş, tekrar Maraş beylerbeyliğine

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935. s. 355–358.

² Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C. I, İstanbul 1988, s. 2.

³ El-Belâzurî, *Fütühu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 214.

⁴ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 108.

⁵ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*, İstanbul 1974, s. 77.

⁶ Merçil, *Türk Devletleri*, s. 119

⁷ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *DİA*, C. XII, İstanbul 1996, s. 20–31.

⁸ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 13–14; İsmail Altınöz, "Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Edt. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 104.

⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1971, s. 27.

¹⁰ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayıntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009, s. 44, 46,

¹¹ Özdeğer, *Ayıntâb Livası*, s. 15.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Tahrir Defteri [=TD], nr. 998, s. 298.

¹³ BOA. TD, nr. 373, s. 106, 203, 231, 232.

dâhil edilmiştir¹⁴. 17. yüzyılda Maraş eyaletine bağlı olup¹⁵, Tel-Başir ve Burç nahiyelerinden oluşmaktadır¹⁶.

Ayıntâb, 16. yüzyılda, bulunduğu bölgede Halep'ten sonra ikinci büyük şehirdir. Ayrıca bağlı bulunduğu Zülkadriye eyaletinin beş sancağından en büyüğüdür¹⁷. 1543/950 tarihli 373 numaralı Ayıntâb Mufassal Defteri'ne göre Ayıntâb şehrinin nüfusunun 10.000'e yaklaştığı görülmektedir¹⁸. 1536-1574 yılları arasında Ayıntâb şehrinin nüfusunu H. Özdeğer 9.288-14.847 kişi olarak verirken, N. Göyünç aynı yılları muafarla birlikte 10.637-15.560 olarak vermektedir¹⁹. Ayıntâb şehrinin 16. yüzyılın ikinci yarısında ortalama 15.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Ayıntâb şehrinin 17. yüzyıl sonlarında nüfusu 14.050 olarak hesaplanmıştır. Ancak şehrin nüfusunun 15.000 ile 18.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir²⁰.

Ayıntâb'ın tarihi hakkında verilen bu kısa bilginin ardından 17. yüzyılda Ayıntâb şehrinde ailenin oluşumu ile ilgili hususlar olan nişanlanma, nikâh, mihr, eş ve çocuk sayıları hakkında bilgi verilmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

17. yüzyılda Ayıntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Nikâh akdi yapılmadan önce evlenecek çiftlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerini sağlayan nişanlanma önemli bir süreçtir. Evlilik öncesi yaşanan namzetlik dönemi, aile birliğinin kurulması sırasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, hukuki bir düzenlemeye tâbi tutulmamıştır. Fakat nişanın bozulmasından sonra ortaya çıkan durum, bazı hukukî düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Ayıntâb'ta bu dönemde namzetlik davaları diğer şehirlere göre daha fazla görülmektedir. Bu da evlenecek kızlar üzerinde ailelerin baskısının olabileceğini veya fazla hediyeleşme olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır²¹. Evlenmenin resmen başlamasını sağlayan nikâh akdi, mahkemeden alınan izinname ile cami imamı tarafından kıyılmaktadır. Nikâh akdedilirken kız ve erkeğin rızaları alınmaktadır²². Yine nikâh akdi esnasında

¹⁴ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 15, 74.

¹⁵ Şerafettin Turan, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631-1632 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1961. s. 204; İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 914-915

¹⁶ Gaziantep Şer'iye Sicili [=GŞS] 171, s. 176, 177.

¹⁷ Özdeğer, *Ayıntâb Livası*, s. 114.

¹⁸ *BOA TD*, nr. 373, s. 8-45.

¹⁹ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5-10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 78.

²⁰ İsmail Kıvrım *Şer'iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 26.

²¹ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, Konya 2007, s. 359-362.

²² Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 362-370.

mihirlerin tespit edildiğini ve peşin mihir ile vadeli mihirin birbirine eşit olduğunu görülmektedir²³. Bu dönemde Ayıntâb'ın kırsal kesimlerinde mihirden başka kız babalarının yasak olmasına rağmen başlık parası almaktadırlar²⁴.

Osmanlı ailesinde aynı anda birden fazla eşle evliliğin oranı, çocuk sayısı, kız-erkek çocuk sayısı oranı, mirasçıların durumu ve çok eşliliğin hangi amaçlarla yapıldığına dair sorulara cevap veren önemli bir kaynak şer'îye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtlarıdır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Ayıntâb'ta eş ve çocuk sayılarını tespitinde 401 tereke kaydından faydalanılmıştır. Bu tereke sahiplerinin 377'si (%94) Ayıntâb şehir merkezinde iken 24'ü (%6) köylerde dir. Yine bu tereke kayıtlarının 309'u Müslüman erkeklere ait iken 79'u Müslüman kadınlara aittir. 13 adet Gayrimüslimlere ait tereke kaydının tamamı erkeklere aittir. Müslüman erkeklere ait 309 terekeden, 279'u evli, 25'i dul ve 5'i de bekârdır. Burada eşli olmayıp çocukları olanları dul, eşli ve çocukları olmayanları ise bekâr olarak kabul edilmiştir. Bu evli 279 Müslüman erkeğin 229'u tek eşli (%82,1), 41'i iki eşli (%14,7), 7'si üç eşli (%2,5) ve 2'si de dört eşlidir (%0,7). Evli 12 gayrimüslim erkek ise 12. yüzyıldan sonra Kilise'nin Hıristiyanlar arasında çok eşliliği yasaklamasından dolayı tek eşlidirler. Bu da diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ayıntâb'ta da tek eşliliğin yaygın olduğunu birden fazla eşliliğe rağbet olmadığını göstermektedir. Yine tereke kayıtlarından şehirdeki tek eşli erkeklerin en fazla iki çocuklu oldukları görülmektedir. Şehirdeki tek eşli erkeklerin çocuk sayılarının ortalaması ise 2,76'dır²⁵.

Tablo 1: Ayıntâb'ta 1650-1700 Yılları Arasında Eş ve Çocuk Sayıları

Çocuk Sayıları	Çocuksuz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	16	Toplam
Şehirli Tek Eşli	13	45	51	37	21	28	12	3	1			211
Şehirli İki Eşli	3	6	5	6	3	5	4	4	2	1		39
Şehirli Üç Eşli	1	1			1	2						5
Şehirli Dört Eşli					1				1			2
Şehirli Müslim Dul		3	5	3	6	4	2					23
Köylü Tek Eşli	1	2	4	6	2	2	1					18
Köylü İki Eşli								1			1	2
Köylü Üç Eşli						2						2
Köylü Dul		1					1					2
Gayrimüslim	1	3	4	2	2							12
Gayrimüslim Dul		1										1
Şehirli Kadınlar	23	19	14	11	5	3	1					76
Köylü Kadınlar			1	2								3
Toplam	42	81	84	67	41	46	21	8	4	1	1	396

²³ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 370-383.

²⁴ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 364-365.

²⁵ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 383-387.

Aile hukukunun diğer unsuru boşanma hadisesi de toplumu yakından ilgilendirdiğinden, devletin hassasiyet gösterdiği konulardan birisi olmuştur. Eşler açısından mutsuzluk ve huzursuzluk kaynağı olan bir birlikteliğin sürdürülmesi toplum içerisinde huzursuzluğa neden olacağından, pek fazla taraftar olunmamasına karşın, boşanmaya izin verilmiştir. İslam hukuk kuralları çerçevesinde hareketle boşanmalarda özellikle kadın tarafının mağdur olunmamasına özen gösterilmiştir.

İslam toplumlarında aile birliği nikâh akdi ile hukuken, “halvet-i sahîh” ile de fiilen gerçekleştirilirken, prensip olarak ömür boyu devam edecek bir birliktelik olarak kabul edilir. Bu birlikteliğin, çoğu kez ölüm dışında bir sebeple sona ermesi düşünülemez. Aileyi oluşturan temel unsurlar olarak karı kocanın, birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları vardı. Eğer eşler sorumluluklarını yerine getirip, olumlu davranışlarda bulunurlar ise, aile sistemi işlevselliğini devam ettirirdi. Eşler arasındaki beklentilerin karşılanmadığı durumlarda ise uyumsuzluk meydana gelir ve ailenin sona erişine doğru yöneliş başlardı.

Eşlerden her ikisi veya birisi evliliğin bütün girişimlere karşılık sürdürülemeyeceği kanaatine varır ise toplum yapısı için ayrılık gündeme gelirdi. Eşlerin anlaşamamaları gerekçesiyle evliliklerinin sona ermesi tehlikesi ile karşı karşıya geldiklerinde öncelikli olarak ailenin diğer fertlerinin veya sosyal çevrenin sorunu çözmesi için çalışmaları, sorun çözülemez ise eşlerin ayrılığı gerçekleşmişti.

İslâm hukukuna göre üç şekilde boşanma mümkün. Buna göre, kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve karısının rızasını aramaksızın evliliğe son vermesine talâk; kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılmasına hul^a (muhâla,^a); evliliğin belli sebeplerle kadı kararıyla sona erdirilmesine ise tefrîk denilirdi. Çağdaş İslâm hukukçuları, kocanın tek taraflı boşamasını talâk başlığı altında ele alırken, diğer iki boşanma şeklini de muhâla,^a ve tefrîk olarak ayrı ayrı başlıklar altında incelemektedirler²⁶.

Bu çalışmada; Ayıntâb mahkeme kayıtlarından faydalanılarak talâk, muhala,^a ve tefrîk ile ilgili hususlar ortaya konulacaktır.

I. Talâk

Boşanma, karı-koca arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evliliğin sona ermesi anlamına gelir²⁷. Boşanma hukuk literatüründe talâk şeklinde ifade edilmiştir. İslâm hukukunda talâk kelimesi hem tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmayı, hem tarafların anlaşarak evliliğe son vermelerini (muhâla,^a), hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı kapsar (tefrîk). Bununla birlikte talâk tabiriyle, genellikle tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşama kastedilmiştir. Aslına bakılırsa eşlerin kurdukları yuvayı, ölünceye kadar yaşatmaları ve evliliğin ölümle

²⁶ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 36.

²⁷ J. Schacht, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 684; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s.36; Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976, s.89

son bulması esastır. Ancak eşler arası geçimsizlik bazen ileri dereceye ulaşır ve boşanma tek çare olarak görülebilir. Bu durumda boşanma, başvurulması gereken çareydi.

Eşlerin birbirlerinden talâk ile ayrılmalarının gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Bir başka deyişle talâkın tescil ettirilmesi şart değildir. Talâk ile ilgili kayıtlarda boşanmanın daha önce yapıldığı, fakat bir olay sonucunda veya anlaşmazlık çıktığında mahkemeye müracaat edildiği ve hemen hemen tamamının kadınlar tarafından kaydettirildiği görülmektedir. Bu, doğrudan kadının mahkemeye gelişi olabileceği gibi, onun tarafından atanan vekilleri aracılığı ile de olabilirdi. Vekiller çoğu zaman aile bireylerinden baba ya da erkek kardeşlerdi. Ancak kadımla aile bağı olmayanlar aracılığı ile de boşanma gerçekleşmektedir. Erkekler de mahkemede benzer şekilde kendilerini vekiller aracılığı ile temsil ettirebilmekteydiler.

Kadınlar, eşlerinin kendilerini tek talâk ile boşadıklarını, fakat kocalarının gerçek niyetlerinin bu olup olmadığını veya evliliklerinin sona erip ermediğini mahkeme aracılığıyla öğrenmek isteyebilirlerdi. Keza Akyol Mahallesi'nden Zemâne'nin vekili olan babası Ömer, mahkemede "*Kızım Zemâne, Hızır Beg'in taht-ı nikâhında iken, yigirmi bir gün önce kızım Zemâne'yi bir def, a ricat ile boşadığını ifade etmişti. Kızım Zemâne'ye gelip zevciyet talep etmektedir*" diyerek, damadı Hızır Bey'den olayın sorulmasını istemişti. Hızır Bey ise karısı Zemâne'ye; "*Benden boş ol!*" dediğini, fakat talâk-ı selâse ile boşamadığını söylemişti. Bu olayda şahitlerin olmaması nedeniyle kadı, Hızır Bey'in mücerred (*tek, yalnız*) boş olsun dediğine, bunun ric'î talâk²⁸ olduğundan evliliğe mani olmadığına karar vermişti²⁹. Bu olaylarda eşlerin birbirinden ayrılma durumu söz konusu değildir. Fakat kadınlar kocalarının gerçek niyetlerini veya söyledikleri sözlerin ayrılmalarını gerektirip gerektirmediğini öğrenmeye çalışmışlardı.

Bu tür boşanmalarda erkek tarafı, eşlerine söyledikleri sözlerle, eşlerinden tam olarak ayrılmadıklarını, dönülebilir boşandıklarını, aldıkları fetvayı göstererek mahkemede kanıtlamaya çalışmışlardı. Örneğin Çukur Mahallesi'nden Seyyid Ömer, eşi Döndü'ye "*Haneî ve Şafiden benden boş ol*" demişti. Fakat bu sözünde talâk belirtmeyip mücerred "boş ol" demekle "talâk-ı ric'î" vaki olduğunu ve nikâhının geçerliliğini belirtir elinde müftüden alınmış bir de fetvası olduğunu söylemişti. Mahkemede eşi Döndü'den durumun sorulmasını istemişti. Döndü'nün, "*benden boş ol dedi talâk zikretmedi*" diye ifade vermesi üzerine talâk-ı ric,î meydana geldiğinden, mahkeme huzurunda Ömer eşine tekrar dönmüştü³⁰.

²⁸ Kocaya, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan, boşadığı karısına dönme imkânı veren boşama şekline, dönülebilir anlamında ric'î talâk denir. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İst. 2001, s. 358; Cin, *Boşanma*, s. 53; Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994, s. 341; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39; Üçok, *Hukuk Tarihi*, s. 90.

²⁹ GŞS 33-233/c (7 Rebî,ü'l-âhir 1089/12 Mart 1679).

³⁰ GŞS 20-28/c (7 Şa'bân 1060/5 Ağustos 1650).

Bazen de erkekler eşlerini “*Seni boşadım, boşsun, boş ol!*” *İraden elinde olsun*” gibi sözlerle³¹ geri dönmesi imkânsız biçimde boşamakta (talâk-ı bâin³²), iddet³³ süreleri dolduğunda istedikleri kişilerle evlenebileceklerini belirtirlerdi. Boşanma sebepleri ise çoğu kez şiddetli geçimsizlikti. Fakat boşanma gerçekleşirken, kadınlar mihr ve iddet nafakası haklarından feragat ederlerdi. Aslında bu tür boşanmayı muhâla,â olarak değerlendirmek daha uygundur. Ancak söz konusu kayıtlarda muhâla,â ya da hul,, gibi ifadeler yer almamakta, bunun yerine bir çeşit zimmet ibrası yoluna gidilmekteydi. Örneğin, Seng-i Hoşkadem Mahallesi’nden Meryem, mihr-i mü’eceli ile nafaka-i iddet ve küçük kızı Elif’in nafakasından da vazgeçerek kocası Hüseyin’den talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁴. Bir diğer örnekte ise Tarla-yı Atik Mahallesi’nden Fatma ile kocası Hasan arasında geçimsizlik olduğundan (*adem-i zindegânî olmamağla*), Fatma kocasının zimmetinde olan mihr-i mü’ecelinden nafaka-i iddetinden me’ûnet-i süknâsından feragat ederek talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁵. Zincirli Kurbu Mahallesi’nden Osman ile Ayşe aralarında şikâkları (ayrılık) konu edilmişti. Eşinden ayrılmak isteyen Ayşe, kocası Osman’ın zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü’eceli ile nafaka-i iddetinden ve me’ûnet-i süknâsından vazgeçerek talâk-ı bâin ile evlilikleri sona ermişti³⁶.

Görüleceği üzere, bazen kadınlar kendileri için çekilemez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için, bir kısım haklarından vazgeçerek, kocalarının talâk hakkını kullanmalarını sağlamışlardı.

Kocanın eşini geri dönüşümsüz bir biçimde yani talâk-ı bâin ile boşama sebeplerden bir diğeri eşinin sû-i haliydi. Örneğin Yahni Mahallesi’nden Ahmet’in eşi Fatma’nın sû-i hali olduğunu mahalle sakinlerinden Ebubekir Efendi ve Hasan, Ahmet’e bildirmişlerdi. Çünkü Fatma, eşi Ahmet’in haberi olmadan Mustafa Beşe’nin evine gitmiş, burada bir saatten fazla kalmıştı. Bunu öğrenen Ahmet, eşi Fatma’dan talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁷. Bu konuda bir diğer örnek ise Kafirüyüğü Köyünden Ahmet, eşi Mihri’yi köylüsü Seyyid Ali ile köyün dışında تنها bir yerde bulduğundan dolayı boşamasıdır³⁸. Her iki Ahmet de eşlerini gayriahlâkî davranışlarından dolayı talâk-ı bâin ile boşamışlardı. Çünkü pek çok erkek bu durumu kabullenemezdi. Aynı zamanda mahalle ve köy ahalisinin ve ehl-i örfün

³¹ Hangi tür sözlerin boşanmayı sağladığı konusunda uzun bir liste için Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1968, C. VI, s. 184.

³² Kocaya, boşadığı eşine ancak yeni bir nikâhla dönme imkânı veren boşanma şeklidir. Bu boşama, kocanın eşini üçüncü boşaması ise yeni bir nikâh da tarafların bir araya gelmesi için yeterli değildir. Aralarında büyük ayrılık (Beynûnet-i kübrâ) meydana gelmiştir. Kadının bir başkasıyla geçerli bir evlilik yapmadan, ilk eşine dönmesi mümkün değildir. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 115–116; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 359; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39.

³³ Kocasından ayrılan kadının başkası ile evlenebilmesi için üç defa hayız görüp temiz oluncaya kadar süre.

³⁴ GŞS 20-17/2 (6 Şa’bân 1060/4 Ağustos 1650).

³⁵ GŞS 24-81/a (Evâsıt-ı Rebî,ü’l-evvel 1065/19-29 Ocak 1655).

³⁶ GŞS 32-146/a (18 Şevval 1086/5 Ocak 1676).

³⁷ GŞS 25-69/a (Evâ’il-i Rebî,ü’l-evvel 1068/7-16 Aralık 1657).

³⁸ GŞS 47-156/c (12 Rebî,ü’l-evvel 1109/28 Eylül 1697).

baskısında kalırlardı. Mahalle ve köy ahalisi bu tür davranış sergileyen kadınları boşamayan erkekleri, gerekirse mahalleden veya köyden ihraç derelerdi³⁹.

Eşler arasında bir başka ayrılık şekli ise eş ve çocuklarına nafaka bırakmadan yaşadıkları yeri terk edip, başka şehre (*ahar diyara*) giden erkeklerin, giderken veya gittikleri yerde eşlerini boşamalarıdır. Kocaları tarafından boşandıklarını öğrenen kadınlar, nafakaya ihtiyaçları olduğunda, yeniden evlenebilmek için mahkemeye müracaat ederek, izin istemektedirler. Örneğin, Kürtünciyan Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Hasan, nafaka bırakmadan *ahar diyara* gitmişti. Bir sene önce eşi Fatma'yı Kasaba-i Beratu'l Arab'da talâk-ı selâse ile boşamıştı. Fatma, nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğu için bir başkasıyla evlenmek istediğinden, mahkemeye müracaat ederek bu boşama olayına şahit olanlardan sorulmasını istemişti. Olaya şahit olan Ömer, Fatma ve diğer Fatma mahkemede “*fi'l- vâkı'a tarih-i mezbûrda kasaba-i merkûmede bizim huzurumuzda Hasan zevcem mezbûre Fatma'yi talâk-ı selâse ile tatlık eyledim dedi*” diyerek şahitlik etmişlerdi⁴⁰. Bir diğer örnekte, Eblehan Mahallesi'nden Emine'nin iddiasına göre; kocası Hâcî Ahmet, nafaka bırakmadan onyediy sene önce *ahar diyara* gitmişti. Dört sene önce iki kişi Emine'ye gelerek, kocası Ahmet'in kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını haber vermişlerdi. Emine nafakaya ihtiyacı olduğundan ve bir başkasıyla evlenmek istediğinden mahkemeye gelerek kocasının kendisini boşadığına tanık olanlardan sorulmasını talep etmişti. Olaya tanık olan Hasan ve Mehmet Bey mahkemede “*Dört sene önce Emine'nin kocası Ahmed, Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Emine'yi talâk-ı selâse ile boşadı*” diyerek tanıklık yapmışlardı⁴¹. Bir diğer örnekte Ehlicefa Mahallesi'nden Fatma'yı, kocası Bayezid Beşe nafaka bırakmadan terk ederek başka şehre gitmiş ve iki buçuk sene önce, Edirne'de, Müslümanların huzurunda eşi Fatma'yı talâk-ı selâse ile boşamıştı. Nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğundan başkası ile evlenmek isteyen Fatma, mahkemede kocası Bayezid'in sözünü işiten kimselerden sorulmasını istemişti. Bu boşanma olayına şahit olan aynı mahalleden Murad Beşe ve Mehmet Bey; “*Bâyezîd iki buçuk sene önce Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Fatma'yi talâk-ı selâse ile boşadı. Biz buna şahitleriz*” diyerek Fatma'nın ifadesinin doğruluğunu kanıtlamışlardı⁴². Başka diyarda bulunan kocaları tarafından boşandıkları şahitlerle ispatlanan kadınlara mahkeme bir başkasıyla evlenme izni vermişti.

Kadınlar, kocalarının kendilerini boşadıklarını duydukları zaman değil de, nafakaya ihtiyaç duydukları veya bir başkasıyla evlenmek istediklerinde mahkemeye müracaat etmektedirler. Kadınlar, eşleri tarafından boşandıklarını, haberi getiren veya bu duruma şahit olanlarla ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bu durumdaki kadınların hem fizyolojik, hem psikolojik, hem de sosyo-ekonomik

³⁹ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahaltesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S: 1 (2009), s. 247-248.

⁴⁰ GSS 26-155/a (Evâ'il-i Safer 1073/15-25 Eylül 1662).

⁴¹ GSS 30-133/c (21 Rebî,ü'l-evvel 1085/25 Haziran 1674).

⁴² GSS 32-174/a (3 Muharrem 1087/18 Mart 1676).

yönden mağduriyetleri söz konusudur. Ayrıca bu kadınların evlerinde tek başlarına kalmalarının güvenlik açısından zor olduğu gibi, yanlarında kaldıkları yakınlarına malî açıdan fazla yük olmamak için de evlenmek istedikleri söylenebilir.

Başka şehre giden erkekler, gittikleri yerlerden dönme ihtimalleri olmadığı için eşlerini talâk-ı baîn ile boşadıklarını bazen vekiller aracılığıyla, bazen de mektup ile eşlerine bildirmektedir. Örneğin, Kastel Mahallesi'nden Bağdad'ı eşi İbrahim, Kahire şehrinde altı ay önce talâk-ı baîn ile boşamıştır. İbrahim bunu yaparken hemşerileri olan Tahtani Köyünden Tanrıverdi ve Hacı'yu şahit yapmış ve birde kendi el yazısı ile eşi Bağdad'a bir mektup yazarak mektupta “*zevcem mezbûre Bağdad'ın irâdesi elinde olsun ba'de'l-yevm ben o diyâra varma ihtimâlîm yoktur. Her kimi murad iderse tezvic eylesün*” diye belirtmişti. Mektup Tanrıverdi ve Hacı tarafından Bağdad'a ulaştırıldı. Bağdad, boşanma durumunu kaydettirmek için mahkemeye müracaat etti. Bu boşanma olayına tanık olan ve mektubu getiren Tanrıverdi ve Hacı'nın şahitlikleri ile kayıt ettirildi⁴³.

Eşlerini zor durumda bırakmak istemeyen bazı erkekler askerî sefere veya ticarî yolculuğa çıkmadan önce hanımlarını boşamaktaydılar. Örneğin, Zincirli Kuyu Kurbu Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Ebubekir beş sene önce sefere giderken eşini baîn talâk ile boşamıştı⁴⁴. Boyacı Mahallesi'nden Rahime'nin eşi Mehmet Beşe, üç buçuk sene önce ahâr diyara giderken eşini, Osman Efendi ve İbrahim'in şahitliğinde baîn talâk ile boşamıştı⁴⁵. Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla uzun ve meşakkatli bir yolculuğa veya sefere çıkacak olan koca, belli bir süre sonra geri dönemeyeceğini düşünmektedir. Bu durumda eşinin bir ömür boyu kendisini beklemesine mani olmak için, yolculuğa veya sefere çıkmadan önce eşini boşamaktaydılar.

Kocanın boşama iradesini ortaya koyan, beyanı kayıtsız şartsız olabileceği gibi, belirli bir şarta (*Ta'îlikî*) veya vadeye de bağlı olabilirdi⁴⁶. Bu yönüyle talâk, nikâhtan ayrılmaktadır⁴⁷. Talâkta kullanılan irade beyanı kayıtsız şartsızsa buna *müneccez*; talik bir şarta bağlanmışsa *muallâk*; vadeye bağlanmış ise de *muzâf* denilmektedir⁴⁸. Evli erkekler herhangi bir olayın olması veya olmamasını şart koşarak, eşlerinden boşanacaklarına dair yemin edebilmekteydiler. Fakat birçok defa, olay gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, eşlerinden zevciyet istemekteydiler. Kadınlar ise kocalarının niyetlerinin gerçekte boşama olup olmadığını mahkeme aracılığı ile öğrenmeye çalışmaktaydılar. Örneğin, Tövbe Mahallesi'nden Mehmet eşi Raziye'yi sürekli darb etmekteydi. Mehmet, Raziye'ye artık darb etmeyeceğini

⁴³ GŞS 25-164/b (Evâ'il-i Muharrem 1069/29 Eylül-7 Ekim 1658).

⁴⁴ GŞS 36-148/c (Selh-i Receb 1098/11 Haziran 1687).

⁴⁵ GŞS 43-69/c (Evâhir-i Zî'l-hicce 1107/22-30 Temmuz 1696).

⁴⁶ Şartlı talak için bkz. Bilgehan Pamuk, Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from Seventeenth-Century Erzurum, *Bilig*, S. 44, Kış 2008, s. 111-122.

⁴⁷ Cin, *Boşanma*, s. 57; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 41.

⁴⁸ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 347.

belirterek ona şöyle söyler; “bundan sonra eğer bir dahi seni darb idersem benden üç talâk ile boş ol.” Fakat Mehmet Zî“l-ka,,de ayının 26. günü tekrar Raziye“yi darb ettiğinden dolayı boşanma gerçekleşti. Buna rağmen Mehmet eşi Raziye“den zevciyet talep etti. Bunun üzerine Raziye olayı mahkemeye taşıdı ve eşi Mehmet“ten boşanma olayının sorulmasını istedi. Mehmet ise karısı Raziye“yi darb etmemeğe şart ettiğini ancak talâk-ı selâse“ye şart etmediğini, eğer bir dahi seni darb edersem benden boş ol dediğini belirtti. Mehmet“in bu sözleri üzerine Raziye“den iddiasını şahitlerle ispat etmesi istendi. Raziye“nin şahidi olmaması üzerine Mehmet“e yemin teklif olunur ve yemin etti⁴⁹. Bir diğer örnekte, Şehreküstü Mahallesi“nden Meryem“in kocası Mehmet, altı gün önce “eğer ben sakin olduğum dârda (ev) oturub bu beyte (oda) dâhil olursam mezbûre Meryem benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun” diye şart etmiştir. Meryem“in iddiasına göre; Mehmet eve ve odaya girerek şartın vuku bulmasını sağlamış ve boşanma gerçekleşmesine rağmen zevciyet muamelesi istemişti. Olay mahkemeye Meryem tarafından vekil tayin edilen babası Hacı Mustafa tarafından intikal ettirilmişti. Mehmet mahkemede şartı kabul edip lakin eve ve odaya girmediğini belirtmişti. Bunun üzerine şartın gerçekleştirme doğruluğu için Mehmet“e yemin teklif edilir. Mehmet“in yemin etmesi üzerine boşanmanın gerçekleşmediğine hüküm verilmişti⁵⁰.

Bir diğer hüccette ise Emirzade zaviyesinden Fatma“nın kocası Mehmet, 15 gün önce Fatma“ya “Validenin evine gidersen benden on talâk ile mutallaka ol.” diye şart etmiş, Fatma da validesinin oturduğu eve gitmişti. Boşanma gerçekleşmesine rağmen, Mehmet, Fatma“dan zevciyet talep etmişti. Fatma, durumu mahkemeye, kendisine vekil tayin ettiği babası Hacı Mehmet ile taşımıştı. Mahkeme de boşanmanın gerçekleştiğine dair karar vermişti⁵¹. Bir başka örnek de ise Bey Mahallesi“nden Emine ile kocası Ahmet“in boşanma davasıdır. Dava mahkemeye intikal etmeden bir gün önce Ahmet eşi Emine“ye “eğer mezbûre Meryem“e deynim olan bir rub,, sen eda idersen talâk-ı selâse ile benden mutallâka ol” diye şart eder. Emine kocası Ahmet“in Meryem“e olan bir rub,, borcunu öder ve böylece şartın yerine gelmesini sağlar. Emine“nin belki istemediği bir evlilikten kendisini kurtarmak istediğinden böyle hareket etmiş olabilir. Çünkü kocasının kendisini boşaması için şartı vardı. Borcu ödediğinden haberi olmayan Ahmet eşinden zevciyet talep etmekteydi. Emine ise şartın gerçekleştiğini bildiği için bundan kaçınmaktaydı. Ve olay Emine tarafından mahkemeye intikal ettirdi. Eşi Ahmet“e boşanma olayının sorulmasını istedi. Ahmet ise şartı kabul edip borcunun eşi Emine tarafından ödendiğinden haberinin olmadığını söyledi. Ahmet“in bu sözleri üzerine Emine“den borcu ödediğine şahit istendi. Olaya tanık olan İsa, Fatma ve Meryem, Ahmet“in söz konusu borcu Emine“nin ödediğine şahitlik etmeleri üzerine boşanmanın gerçekleştiğine karar verildi⁵².

⁴⁹ GŞS 17-2/c (Evâ'il-i Zî“l-hicce 1055/18 Ocak 1646).

⁵⁰ GŞS 27-88/b (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

⁵¹ GŞS 33-36/c (27 Muharrem 1088/1 Nisan 1677).

⁵² GŞS 47-133/c (25 Rebî,ü“l-âhir 1108/21 Kasım 1696).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, boşanma sonrasında mahkemeye müracaat edenler, belirtilen sebeplerden dolayı genellikle kadınlar olmaktadır. Ancak bazı hallerde kocaların da eşlerini dava ettikleri görülmektedir. Burada erkekler tarafından mahkemeye yapılan müracaatlarda öne çıkan iddia daha çok, eşlerinin kadınlık vazifesini yapmadığı yönündedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bazı kocalar, eşlerinden ayrıldıkları halde, onlardan ayrılmamış gibi zevciyet mu'âmesi beklemekte ve doğal olarak bundan kaçınan karılarının mahkeme yoluyla bu vazifelerini yapmalarının sağlanmasını istemekteydiler. Ancak kadınların daha önce kocalarının kendilerini talâk-ı selâse ile boşadıklarını ispatlamalarıyla dava erkekler aleyhine sonuçlanmaktadır. Akyol Mahallesi'nden Veli eşi Sakine'yi dokuz ay önce talâk-ı bâin ile boşamıştı. Fakat Veli, Sakine'den zevciyet talep etmektedir. Sakine eşi Veli'nin kendisini talâk-ı bâin ile boşadığını şahitlerle ispat etmişti.⁵³ Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Ayşe'yi, kocası Osman bir yıl önce talâk-ı selâse ile boşamıştı. Fakat bir yıl sonra Osman, karısı Ayşe'den zevciyet talep etmişti. Ayşe mahkemede kocasının kendisini boşadığını şahitlerle kanıtlamıştı⁵⁴. Kürtünciyan Mahallesi'nden Hasan Beşe mahkemede eşi Şehribanu'dan "*zevcem kendi nefsinı bana teslimden imtina eder*" diye davacı olmuştu. Şehribanu ise, Hasan Beşe'nin Bulgarda müslümanlar huzurunda "*taht-ı nikâhında olan zevcem Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile tatlik ettim*" dediğini belirterek bundan dolayı imtina ederim diyerek kendini savunmuştu. Hasan Beşe'nin bunu kabul etmemesi üzerine Şehribanu'dan şahit istenmişti. Şehribanu boşanma olayına şahit olan Osman ve Ahmet Beşe'yi şahit göstermişti. Şahitler Hasan Beşe'nin Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile boşadığını söylemişler, bunun üzerine Hasan Beşe davadan men edilmişti⁵⁵.

Erkekler belli bir olayın olup olmaması şartına göre eşlerini boşamakta, fakat kendilerine göre boşanmanın gerçekleşmediğini iddia ederek, eşlerinden zevciyet talep etmektedirler. Ancak kullanılan örneklerde görüldüğü gibi mahkeme, çoğu defa eşlerin artık ayrılmış olduklarına karar vermektedir.

Erkekler bazen sebep göstermeksizin eşlerini geri dönüşümü olmayan talâk ile boşamakta, mihr-i mü'ecceli ile iddet nafakasını ve me'ûnet-i süknâlarını vermektedirler. Örneğin, İbn-i Kör Mahallesi'nden Hüdaverdi, eşi Şerife ile birlikte mahkemeye gelerek, "*Şerife eşim olup bu gün talâk-ı bâin ile boşadım ve zimmetimde daha önceden belirlenmiş olan 15 kuruşa karşılık bir kuruş mukâbelesinde leylencik mevziide hudutları belli bir kile tohum istiâb eder tarla, üç kuruş mukâbelesinde bir yorgan, bir döşek ve dört kuruş mukâbelesinde Nurvane Köyünde 400 tiyek bağı verdim. Her birimizin dava ve niza,ımız kalmadı*" diye kayıt ettirmişti⁵⁶.

⁵³ GŞS 20-149/c (19 Cemâziye'l-evvel 1061/10 Mayıs 1651).

⁵⁴ GŞS 33-279/a (1 Receb 1089/19 Ağustos 1678).

⁵⁵ GŞS 47-81/b (5 Cemâziye'l-âhir 1109/19 Aralık 1697).

⁵⁶ GŞS 25-71/b (Evâ'il-i Safer 1068/8-17 Kasım 1657).

Kocası tarafından boşanan kadınlara bazı hakların verilmesi gerekmektedir. Bunlar; sonraya bırakılmış mihr (*mihr-i mü'eccel*), hukuken tekrar evlenmesi yasak olan bekleme süresi nafakası (*iddet nafakası*) ile oturacakları yerdir (*me'ünet-i süknâ*). Bazen kocalar karılarına bu haklarını vermeden boşamaktadırlar. Kadınlarda bu haklarını mahkeme aracılığı ile almak istemekteydiler. Ali Neccar Mahallesi'nden Ayşe, kocası Ahmet tarafından talâk-ı selâse ile boşanmıştır. Ayşe, kocası Ahmet'in zimmetinde 50 kuruş mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ahmet, söz konusu mihr-i karısı Ayşe'nin kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispatlamıştı⁵⁷. Bir diğer örnekte ise, Tövbe Mahallesi'nden Rabia, beş ay önce kocası Ali tarafından talâk-ı bâin ile boşanmıştı. Rabia, kocası Ali'nin zimmetinde mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ali, söz konusu 15 kuruş mihr-i mü'ecceli karısı Rabia'nın hüsnü rızasıyla kendisine hibe ettiğini şahitlerle kanıtlamıştı⁵⁸.

Kadınlar ise haklarını aldıkları zaman veya hibe ettikleri halde kocalarından tekrar bu haklarını almaya çalışmaktadırlar. Fakat devreye şahit unsuru girerek kadınların haklarını aldıkları ispatlanmaktadır. Belki de kadınlar kendileri için çekilmez bir hal alan evliliklerinden kurtulmak için mihr alacaklarından vazgeçerek eşlerinin kendilerini boşamasını sağlamaktadırlar. Daha sonra hibe ettikleri bu mihrlerini tekrar alabilir miyiz diye mahkemeye müracaat etmektedirler. Ancak kocalar bu durumu tahmin ettiklerinden hibelerin hep şahit huzurunda yapılmasını sağlamaktaydılar. Dolayısıyla ileride çıkabilecek anlaşmazlığı şahitler vasıtasıyla kendi lehlerine çözmekteydiler.

Boşanma hadiselerinde bazı durumlarda ilginç vakalarla karşılaşılmaktaydı. Erkek boşadığı eşinin bir başkası ile evlenmesini kabullenemediği için mahkemeye müracaatla nikâhlı eşinin bir başkasıyla evlendiğini şikâyet etmekteydi. Örneğin, Akyol Mahallesi'nden Ömer, eşi Emine'nin nikâhında iken başkası ile evlendiğini mahkemede iddia eder. Emine de “*Ömer'in tahtı nikâhında idim. lâkin dava gününden 75 gün önce müslümanların huzurunda Ömer beni talâk-ı bâin ile boşadı. İddetim dolduktan sonra evlendim.*” diyerek kendisini savunur. Ömer, Emine'nin söylediklerini kabul etmez. Bunun üzerine Emine'den sözlerinin doğruluğuna şahit istenir. Emine ise komşuları Mehmet ve Mustafa isimli kimseleri şahit gösterir. Şahitler Ömer'in Emine'yi “talâk-ı bâin” ile boşadığını söylerler. Bunun üzerine Ömer davadan men edildi⁵⁹.

II. Muhâla‘a (Hul’)

İslâm hukuku, eşi ile anlaşamayan kadına, kocasının boşama yoluna gitmemesi halinde, kendisi için çekilemez hale gelen evlilikten kurtulma imkânı vermişti. Bu ya kadının bir mal (*genellikle mihr alacağı*) karşılığında kocasını

⁵⁷ GŞS 27-16/a (12 Rebî,ü“Evvel 1076/22 Eylül 1665).

⁵⁸ GŞS 40-35/b (Evâhir-i Şa“bân 1104/26 Nisan 1693).

⁵⁹ GŞS 35-46/b (8 Safer 1094/ 6 Şubat 1683). Diğer örnek için bkz. GŞS 39-175/a; GŞS 45/183-a.

boşamaya razı etmesi⁶⁰ (*muhâla`â*) ya da belirli durumlarda mahkemeye müracaat ederek, kazaî boşanma (*tefrîk*) talebinde bulunması şeklinde olurdu⁶¹.

Muhâla`â (*hul`*), kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması veya bir bedel karşılığı talâk hakkını kocasından satın almasıdır⁶². Fıkhî mezheplerde bu konuda her mezhebin ayrı bir tarifi bulunmakta ise de⁶³, hul`un gayesine uygun düştüğü için en uygun tarif Şafîî hukukçuların yapmışlardır. Buna göre muhâla,â veya hul`, kadının bir bedel ile eşinden ayrılmasıdır ki, kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul` yaptım*” veya “*boşadım*” demesi ve kadının bunu kabul etmesi şeklinde olur. Hul` mu`âmelesi, muhâla`â, mübâree, hul`ü ihtilâ deyimleri ile akd edilebileceği gibi, bey` veya şirâ sözleri ile de akdedilebilirdi⁶⁴.

Karşılıklı anlaşma ile boşanma diyebileceğimiz muhâla,â usulü, Anadolu'nun diğer şehirlerinde⁶⁵ olduğu gibi Ayıntâb şehrinde de oldukça sık başvurulan bir boşanma şeklidir.

Muhâla`â da talâk gibi İslâm hukukunun getirmiş olduğu boşanma şekillerinden biri olmasına rağmen, uygulamada talâk kayıtlarından çok daha fazla olmasının sebebi, bu boşanma şeklinin bir nevi anlaşma akdi olması ve tescil ettirilme ihtiyacından doğmasıdır. Talâk konusundaki belgelerin azlığının sebebi, talâkın tescil ettirilme şartının olmamasının yanı sıra, aile birliğinin sona erdirilmesinde talâktan ziyade muhâla`ânın tercih edilmiş olduğudur. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi talâkın tesciline lüzum yoktur. Talâkın gerçekleşmesi için erkeğin karısına üç defa “*boş ol!*” demesi yeterlidir ve bu şekilde kadın kocasından boşanırdı. Zaten sicillerde kayıtlı olan talâkla ilgili belgelerin büyük bir kısmı, daha çok talâktan sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle tescil ettirilmiş kayıtlardır.

⁶⁰ Madeline C. Zilfi, ““Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul 2000, s. 260.

⁶¹ Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 224; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 42; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001, s. 155.

⁶² J. Schacht, “Talâk”, s. 688.

⁶³ Hanefî hukukçulara göre hul` veya hul` manasındaki lâfızlar hanımın kabul etmesi şartıyla nikâh mülkiyetini kaldırmaktır. Malikîlere göre bir bedel karşılığında boşanmaktır. Bu ister hanım tarafından, ister velisi veya başkası tarafından gelsin veya hul` lâfzıyla olsun aynıdır. Hul` iki nevidir. 1-Bir bedel karşılığı olur. 2-Karşılıksız da olsa hul` lâfzıyla olan ayrılımdır. Şafiîlere göre talâk veya hul` lâfzı ve bir bedel ile eşler arasındaki ayrılımdır. Meselâ kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul` yaptım veya boşadım*” deyip kadının da bunu kabul etmesi gibi. Hambelîlere göre ise; “Hul` kendine mahsus lâfızlarla, kocanın eşinden veya bir başkasından alacağı bir bedel karşılığında hanımından ayrılmasıdır.” şeklinde tarif olunmaktadır. Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 379–380.

⁶⁴ Meselâ bir kimse zevcesine “*Nefsini mihrin mukabelesinde sana bey` ettim (sattım).*” deyip, zevce de “*ıştira ettim (Satın aldım).*” dese muhâla,â akd edilmiş olur. Bir kimse zevcesine; “*Seni şu kadar meblâğ mukabelesinde hul` ettim.*” deyip zevcesi de “*Kabul eyledim.*” dese muhâla,â tahakkuk eder. Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 268; Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 225–230.

⁶⁵ Zilfi, “Hul”, s. 260; Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 43; İzzet Sak, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla,â (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004.

Sicillerde yer alan kayıtlarda çoğu kez muhâla,anın eşler arasındaki geçimsizlikten⁶⁶ kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum belgelerde “*beynimizde hüsn-i zindegânî ve musâfât olmamağla, beynimizde hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki,, olub*” ve “*beynimizde adem-i zindegânımız olmamağla, beynimizde imtizâc olmayub, beynimizde ülfet ve hüsnü mu’âşeret olmayub*” şeklinde ifade edilmektedir⁶⁷. Fakat eşleri boşanmaya götüren geçimsizliğin sebep ya da sebepleri sicil kayıtlarında genellikle belirtilmemektedir⁶⁸. İncelenen kayıtlardan iki tanesinde boşanma sebebi açıkça ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; Hayık-ı Zimmiyan Mahallesi’nden Zemzem, gece annesi Ayşe ile bir odada yatarlar iken üvey babası Hızır Bey, Zemzem’in yatağına gelerek ağzını kapatıp zorla bekâretini bozmasıdır. Ancak Hızır Bey, bu suçlamayı kabul etmemiştir. Kâdı, Zemzem’den iddiasını şahitlerle ispat etmesini istemiştir. Ancak ev içerisinde gece meydana gelen bu olayı şahitlerle ispatlamak mümkün değildir. Zemzem iddiasını şahitlerle ispat edemeyince, kâdı tarafından Hızır Bey’e Zemzemin bekâretini izâle etmediğine dair yemin etmesini istemiş o da yemin etmiştir⁶⁹. Bu olay üzerine Zemzemin annesi Ayşe, kocası olan Hızır Bey’in zimmetinde mihr-i mü’ecceli, nafaka-i iddeti üzerine muhâla, yaptıklarını belirtmiştir⁷⁰. Ayşe, eşi Hızır Bey’in kızına tecavüz edip etmediğini bilen tek kişidir. Ayşe’nin eşinden ayrılma sebebi de muhtemelen tecavüz olayıdır. Bu olayda Hızır Bey’e iftira atılması da mümkündür. Fakat bu zayıf bir ihtimaldir. Çünkü hiçbir anne kızının bu şekilde adının çıkmasını istemez. Bu nedenle tecavüz olayının gerçekleşmiş olması ihtimali yüksektir. Bir diğeri ise; Kürtünciyan Mahallesi’nden Ali’nin, iki gün önce gece yarısı köyünden geldiğinde, Hacı Mehmet ile karısı Sultan’i evinin avlusunda bulması olayıdır. Sultan, evine Hacı Mehmet’i, kendisinin davet ettiğini kabul etmiştir⁷¹. Aynı gün Sultan mahkemeye gelip: “*Kocam Ali ile aramızda hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki,, olub beni tatlik etti*” diyerek 10 kuruş mihr-i mü’eccelini, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsını kocası Ali’den istemiştir. Ali ise; “*Dört gün önce Sultan 10 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsından fariğâ olup*

⁶⁶ Zılfi, “Hul”, s. 266; Abacı, *Osmanlı Hukuku*, s. 156.

⁶⁷ Meselâ, Karasakal Mahallesinden Ümmühan, kocası Hızır ile “*beynimizde hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki olmağla*” diyerek 40 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet, me’ûnet-i süknâ ve zevciyete müte’alılık bütün davasından fâriğâ olub muhâla,a eylediğini belirtmektedir. (GŞS 54–228/a). Bir diğör örnekte ise, Kilisecik Karyesinden Emine, eşi Ömer ile “*hüsn-i zindegânımız olmamağın*” 15 kuruş mihr-i muacel ve 15 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet, me’ûnet-i süknâsı kendi üzerinde olmak üzere muhâla’a yapmaları (GŞS 45-52/a). Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür: İbn-i Eyüb Mahallesinden Zeynep, kocası Mehmet Çelebi ile (GŞS 20–68/c); Kürtünciyan Mahallesinden Tursune, kocası Mehmet ile (GŞS 21-100/b); Ammu Mahallesinden Durmuş, karısı Kadem ile (GŞS 22-7/a); Tarla-yı Atik Mahallesinden Fatma, kocası Hasan ile (GŞS 24 -81/a); Kürkiyan Mahallesinden Fatma, kocası es-Seyyid Ali ile (GŞS 25–73/a) ; Tışlâki Mahallesinden Dursune, kocası el-Hâc Mustafa ile (GŞS 26-107/c); Tışlâki Mahallesinden Raziye, kocası Hüseyin ile (GŞS 27 -118/b) ; yine Zincirlikuyu Kurbu Mahallesi’nden Ayşe, kocası Halil ile (GŞS 31-18/c) aralarında geçimsizlik olduğundan boşananlar arasındadırlar.

⁶⁸ Sak-Aköz, “Muhâla’a”, s. 98.

⁶⁹ GŞS 21-338/c (1 Rebî,ü’l-âhir 1060/3 Nisan 1650).

⁷⁰ GŞS 21-339/a (1 Rebî,ü’l-âhir 1060/3 Nisan 1650).

⁷¹ GŞS 30-11/b (14 Zi’l-hicce 1084/22 Mart 1674).

benim ile huzur-ı müsliminde muhâla,â oldu” diyerek bu iddiasını şahitlerle ispatlamıştır⁷². Burada Ali, karısı Sultan’ı bir başkası ile kendi evinde bulmuş, karısı Sultan da kendisi davet ettiğini kabul etmiştir. Bundan dolayı Ali, karısını muhâla,â yapmaya zorlamış olabilir. Sultan, bu olaydan sonra hul’u kabul etmiş, fakat sonradan vazgeçtiğini belirterek, mihrini ve bazı haklarını almaya çalışmıştır.

Muhâla,âyı gerçekleştirmenin bir diğer şekli de; başka yere giden ve karısına ne zaman döneceği konusunda süre vermeyen kocaların, daha sonra buldukları yerlerden birer vekil göndermek suretiyle karılarına muhâla’â teklif etmeleridir. Örneğin Akyol Mahallesi’nden olup Sofya’da oturan Mehmet, muhâla,aya vekil tayin ettiği Hüseyin Bey vasıtasıyla karısı Askalan’ın *nafaka-i iddet ve me’ünet-i süknâsı* üzerinde olmak şartıyla muhâla,â ile ayrılmıştır⁷³. Tarlayı Atık Mahallesi’nden olup Kıbrıs’ta sakin olan Abdullah, vekili Hacı Ebu Bekir vasıtasıyla karısı Elif’in 40 kuruş mihr-i muaccel ve 40 kuruş mihr-i mü’eccelinden ve karısının diğer haklarından vazgeçmesi karşılıklarında muhâla,â teklif etmiş ve karısı Elif de bunu kabul ettiği için ayrılmışlardır⁷⁴. Bir diğer örnek ise İbn-i Kör Mahallesi’nden olup hâlâ Hama’da sakin olan Seyyid Hüseyin, eşi Fahriye’den hul ile ayrılmak için Ahmet’i kendisine vekil tayin etmesidir. Fahriye, eşi Seyyid Hüseyin’in zimmetinde olan 20 kuruş mihr-i muaccel ve 20 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet ve me’ünet-i süknâsı üzerine vekil aracılığı ile eşinden muhâla,â ile ayrılmıştır. Eşi Seyyid Hüseyin’de aynı mahallede hudutları belli olan evini eşine vermiştir⁷⁵.

Örneklerde de görüldüğü gibi geride kalan eşler, başka yerde bulunan kocalarının mihr-i mü’eccel ve diğer haklarından vazgeçmeleri karşılığında muhâla,â yapma tekliflerini kabul etmişler ve kocaları ile hul,, olmuşlardır. Kadınların hul’ talebinde bulunmaları, kocalarının yanlarında bulunmamasından dolayı çektikleri sıkıntılardır. Kadınlar her ne kadar eşleri yanlarında olmasa da nikâhlı oldukları için, bütün sıkıntılarına rağmen, ya kocalarını bekleyerek ya da örneklerdeki gibi mahkemeye müracaatla eşlerinden ayrılarak, durumlarını düzeltebilecek yeni evlilikler kurabilmenin zeminini aramışlardır. Bu zemini oluşturmanın yegâne yolu da, birçok hakkından feragat etmek suretiyle muhâla,âyı kabul etmektir.

Erkeklerle gelince; Acaba başka diyara gidenlerin vekil bırakmaları veya gittiği yerden vekil göndererek eşlerinden hul,, talebinde bulunmaları, geride bıraktıkları eşlerini düşünmelerinden mi, yoksa kendilerinin içinde bulunduğu durumdan mı kaynaklanmaktaydı. Burada akla gelen ilk husus bu erkeklerin İslâm hukukunun kendilerine verdiği avantajlardan yararlanarak, gittikleri yerlerde yeni evlilikler yapmış olabilirler. Bu varsayımı doğru kabul edersek İslâm hukukunun

⁷² GSS 30-12/a (14 Zî’l-hicce 1084/22 Mart 1674).

⁷³ GSS 43-145/b (13 Cemâziye’l-ülâ 1107/20 Aralık 1695).

⁷⁴ GSS 33-175/a (17 Zî’l-hicce 1088/10 Şubat 1678).

⁷⁵ GSS 43-170/a (Evâsıt-ı Cemâziye’l-âhir 1107/17 Ocak 1696).

erkekler tanıdığı olduğu bir başka boşama hakkı olan talâk da kullanılabilir. Fakat talâk hakkını kullanan koca bir takım malî yükümlülükleri (*Mihr-i mü'eccel, iddet-i nafaka, me'ûnet-i süknâ vb.*) üstlenmek zorundadır. Hâlbuki muhâla, yaptığı zaman bu malî yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, bazı hallerde karısından bir takım ilâve maddî taleplerde de bulunabilmektedir. Şüphesiz bu durum başka diyara gidenler arasında muhâla,anın yaygınlığını açıklamada en ciddî gerekçe olarak görülmektedir. Ama bunun yanında, dışarı giden kocanın herhangi bir evlilik bağı olmaksızın dönüşünü engelleyen iş bağlantıları olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda olan koca muhâla,ı teklif ederlerken kendi maddî çıkarlarının yanı sıra, geride bıraktığı eş ve çocuklarını da düşünmüş olmaktadır⁷⁶.

Muhâla,ı nerede ve ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, hemen hepsinde kadının vazgeçtiği bedellerin başında mihr-i mü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ gelmektedir. Sadece örnek olması bakımından birkaç belge burada zikredilebilir. Meselâ; Akyol Mahallesi'nden Meryem, kocası Ahmet'ten⁷⁷, Cevizlice Mahallesi'nden Hatice, kocası Mehmet'ten⁷⁸, Kanalcı Mahallesi'nden Ayşe, kocası Abdurrahman'dan⁷⁹ ve Boyacı Mahallesi'nden Raziye, kocası Ömer Beşe'den⁸⁰ aralarında şiddetli geçimsizlik olduğunu söyleyerek, zimmetlerinde olan mihr-i mü'ecceli, nafaka-i iddeti, me'ûnet-i süknâları ve zevciyete müte'allıka cemi" da"vâlarından vazgeçmek suretiyle muhâla,ı ile boşandıklarını söylemişlerdi.

Kadınların kendileri için çekilmez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için mihr-i mü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâlarından vazgeçmelerinin yanı sıra, kocalarından alacaklı oldukları çeşitli eşya, para ve mallardan da feragat ettikleri sıkça görülen hususlardandı. Bu eşya ve paralar kadının kendi malıydı. Örneğin, Ehlicefa Mahallesi'nden Dursune, kocası Ramazan ile muhâla,ı yaparken 25 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi kocasına borç olarak verdiği dokuz esedî kuruş alacağını⁸¹, Rumevlek Karyesinden Saadet, kocası Mehmet ile muhâla,ı yaparken 10 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir köhne kırmızı atlas kaftan, bir gömlek, bir dera-yı zebun (*entari*), bir kem ayar sim kemer, bir üçayaklı saç bağı, bir saç kaytanı, bir sarı şal ve bir alaca çarşafından⁸²; Şehreküstü Mahallesi'nden Zemzem, kocası İbrahim ile muhâla,ı yaparken 40 kuruş mihr-i mü'eccel ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir altın toka, bir altın bilezik, bir kadife kalpak, bir yeşil hare kaftan, bir al hare kaftan, bir dera-yı zebun ve bir sabah kaytanından vazgeçmişti⁸³.

⁷⁶ Sak-Aköz, "Muhâla"ı", s. 104.

⁷⁷ GŞS 29-92/a (12 Rebiyülâhır 1087/24 Haziran 1676).

⁷⁸ GŞS 40-91/b (16 Rebî,ü"l-Fâhır 1104/25 Aralık 1692).

⁷⁹ GŞS 47-163/b (6 Rebî,ü"l-evvel 1109/22 Eylül 1697).

⁸⁰ GŞS 51-81/b (12 Zî'l-ka,,de 1112/20 Nisan 1701).

⁸¹ GŞS 33-195/a (13 Muharrem 1089/7 Mart 1678).

⁸² GŞS 40-32/b (24 Şaban 1104/30 Nisan 1693).

⁸³ GŞS 49-97/a (22 Şevval 1109/3 Mayıs 1698).

Muhâla,ada fedakârlıkta bulunan ve alacaklarından vazgeçen taraf, uygulamanın gereği olarak, kadındı. Kadınlar, evlilik birlikteliğini sona erdirebilmek için muhâla,a yaparken, yukarıda değişik yerlerde belirtildiği üzere boşanma anında her türlü kanunî haklarından da feragat edebilmeydiler. Hatta bazı hallerde babanın sorumluluğunda olan çocukların bakım masrafı ve nafakalarını da kendi üstlerine alabilmekteydiler⁸⁴. Meselâ Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Halime, kocası İbrahim ile muhâla,a yaptığında küçük kızı Emine'yi yedi sene⁸⁵, Bey Mahallesi'nden Askalan, kocası Ahmet ile muhâla,a yaptığında küçük oğulları Mehmet ve Hüseyin'i sekiz sene⁸⁶ kocalarından nafaka talep etmemek ve kendi mallarından infâk ve iksâ (*giydirmek, giyecek vermek*) etmek üzere bakımlarını üstlenmeleri örnek verilebilir. Hatta bazı hâmile kadınlar bütün haklarından vazgeçmelerinin yanı sıra doğacak çocuklarının nafakalarını da kendileri karşılamak şartı ile muhâla,a yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Ali Neccar Mahallesi'nden Habibe, kocası Mehmet'ten muhala,a ile ayrılırken, mihr-i mü'ecceli, *nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsıdan* feragat ettiği gibi doğacak çocuğunun hakk-ı hızânesi nafaka ve kisvesi kendi malından olmak üzere hul ile ayrılmıştı⁸⁷.

Kadınlar bazı durumlarda muhâla,a ile boşandıktan sonra boşanma bedeli olarak vazgeçtikleri maddî kayıplarının peşine düşmekteydiler. Bunlar mahkemeye müracaat ederek, kocalarının kendilerini muhâla,a ile değil talâk-ı selâse ile boşadığını ileri sürmekte ve boşanmanın sonucu olarak almaları gerektiği halde alamadıkları mihr-i mü'eccel ile diğer haklarının alıverilmesini talep etmekteydiler. Konu ile ilgili belgelerden de anlaşılacağı üzere, bu tür iddialarda bulunan kadınların asıl gayesi, boşanmanın ne şekilde olduğundan ziyade, kendisinin maddî olarak zararını asgarîye indirebilmek, hatta mümkün olur ise, boşandıktan sonra geçecek süre içinde kendi nafakasını sağlayabilecek maddî bir kazanç elde edebilmektir⁸⁸. Bu tür mücadeleye giren kadınların çoğu kez, belki de tamamı, davalarını kaybettikleri için herhangi bir maddî kazanç elde edememişlerdir. Eblehan Mahallesi'nden Sema, kocası Ömer'in kendisini boşadığını, zimmetinde olan 16 kuruş mihr-i muaccel ve 16 kuruş mihr-i mü'eccelini ve diğer haklarının alıverilmesini istemişti. Ömer ise eski karısını yalanlayarak kendi rızasıyla haklarından feragat ettiğini ve hul,, olduklarını şahitlerle ispat etti⁸⁹. Ammu Mahallesi'nden Rabia, kocası Hamza'nın kendisini boşadığını, zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü'eccelini ve diğer haklarının alıverilmesini istemişti. Hamza ise eski karısını yalanlayarak kendi rızasıyla haklarından feragat ettiğini ve hul" olduklarını şahitlerle kanıtladı⁹⁰. Kanalcı Mahallesi'nden Zemzem, kocası Ahmet'in kendisini

⁸⁴ Zilfi, "Hul", s. 274.

⁸⁵ GŞS 33-138/d. (23 Ramazan 1088/19 Kasım 1677).

⁸⁶ GŞS 34-150/c (29 Muharrem 1092/18 Şubat 1681).

⁸⁷ GŞS 25-150/c (Evâsıt-ı Zî'lka,,de 1068/10-19 Ağustos 1658).

⁸⁸ Sak-Aköz, "Muhâla'a", s. 129.

⁸⁹ GŞS 24-140/a (Evâhir-i Receb 1065/26 Mayıs 1655).

⁹⁰ GŞS 36-160/c (Evâhir-i Receb 1065/26 Mayıs 4 Haziran 1655)

üç gün önce talâk-ı selâse ile boşadığını ve zimmetinde olan 10 kuruş mihr-i mu,,accel ve 10 kuruş mihr-i mü"ccelini ve diğer haklarını vermesini istemiştir. Ahmet ise eski eşi Zemzem"ın üç gün önce hul,, talep edip zimmetimde olan zevciyete ait hukukundan vazgeçip, muhâla,, eylediğini şahitlerle ispatlayarak Zemzem"i davasından men ettirmişti⁹¹.

III. Tefrîk

Evlilik birliğinin sona ermesinin bir diğer şekli de eşlerden birisinin, genellikle de kadının mahkemeye müracaat ederek boşanma talep etmesiydi. Boşanma sebeplerinin varlığı tespit edilmesi durumunda kâdı, tarafların ayrılmasına hükmetmekte ve bu hükümlerle boşanma gerçekleşmektedir. İslâm hukuku çerçevesinde kadına boşanma konusunda en fazla esneklik tanıyan ayrılma tarzı, tefrîk yani adli/kazâi boşanmaydı⁹².

İslâm hukuku mahkeme kararı ile boşanma nedenlerini; özür ve hastalık, nafaka temin edememe, fena muamele ve geçimsizlik, gaiplik-terk, seçim hakkının kullanılması, ilâ ve li"ân gibi sebepler olarak saymıştı⁹³. Bu sebepler, Sünnî mezheplerce ittifakla kabul edilen boşanma sebepleri değildi. Osmanlı Devleti"nin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebine göre sadece kocada bulunan ve evliliğin fiilen devamına mani cinsî bir hastalık veya kusur, boşanma sebebiydi. Bunun dışındaki sebepler, Hanefîlere göre boşanma sebebi teşkil etmezdi. Bu sebebin dışında kalan, kocası kaybolan ve terk eden, nafaka bırakmadan giden ve fena muameleyle maruz kalan kadınlar nasıl boşanabiliyorlardı? Bu durumda olan kadınları Hanefî hukukuna göre boşayamayan kâdılar, 16. yüzyıl ortalarına kadar, kendilerine Şafî mezhebinden naipiler tayin ederek, onların kendi mezheplerine göre verdikleri boşanma kararlarını uygulayarak söz konusu kadınların boşanmalarına imkân sağlamışlardı⁹⁴. Ancak bu uygulama, 1537 yılında yasaklanmıştı⁹⁵. Hanefî mezhebinin bu duruma getirdiği çözüm ise; kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmek ve başkalarından borç alabilmesi için eşe izin vermektir. Bir diğer çözüm ise, kocaların sonucu bilinmeyen bir yolculuğa çıkmadan önce, gittikleri yerden belirli bir süre sonra dönmezler ise bıraktıkları vekiller aracılığı ile karılarını şartlı veya muhâla,, ile boşamalarıydı. Kocanın karısına fena muamele etmesi ve geçimsizlik durumlarında ise, bu sebeple boşanma hakkının tanınmamasının meydana getirdiği boşluk, muhâla"â yolu kullanılarak, doldurulmaya çalışılmıştı.

⁹¹ GSS 47-261/c (18 Zî"l-ka,,de 1108/8 Haziran 1697).

⁹² Akyılmaz, *Kadının Statüsü*, s. 47.

⁹³ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 402; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 368.

⁹⁴ *Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki nefsi Ayıntâb" da Tâtâr bint-i Mehmed nâm hâton kişinin zevci olan Yakûb bin Yusuf hâliya yedi yıl mikdârı vardır ki gayb-ı munkatî"â ile gâyib olub gitmiştir deyü Mevlâna Muhiddin bin İsmail ve Aliyâr bin „İsa nâm kimesneler şahâdet ittikleri sebebeden zikr olunan a,,yret İmâm-ı Şafî Rahmetullahı aleyh mezhebine mürâfa,,â olub fesh olması için husus-u fikhîyye istmâ,, itmek için Mevlâna Hâcı bin Edhem nâm ehl-i ilmî nâib nasb olundu ki istimâ,, idüb İmâm-ı Şafî rahmetullah aleyh kavli üzere istimâ,, ide. GSS 2-87/3 (18 Rebî,,ü"lülâ 948/11 Temmuz 1541).*

⁹⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrîk" , *OA*, S. IX. s. 6.

Osmanlı Devleti de Hanefî mezhebince mahkeme kararı ile boşanmada koca ile cinsi birleşmeye mani olan özür dışındaki sebepleri kabul etmediğinden, incelenen şer'îye sicillerinde bu konu ile ilgili kayıtlara rastlanmadı. Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük iken evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaat ederek evliliklerini feshettirmişlerdi.

İslâm hukuku evlenme için kesin bir yaş sınırı getirmediği için Ayıntâb'da bazı ailelerin 16. yüzyılda olduğu gibi⁹⁶ 17. yüzyılda da, küçük çocuklarını evlendirdikleri görülmektedir. Bu durum İslâm hukukuna ait bir uygulama olmayıp, ilk ve ortaçağ toplumlarında hatta İslâmiyet'ten önce Arap ve Musevilerde de görülmektedir⁹⁷. Hukukçular velinin, küçük yaşta evlendirmeyi, bir hâkimiyet hakkı değil, küçükleri korumak için tanınmış bir himaye yetkisi olarak kabul ederler. Küçükleri evlendirme hakkına sahip veli, bu hakkı kendi şahsi menfaatine değil, sadece çocuğun menfaatine kullanmak zorundadır⁹⁸. Bu durumda küçükleri kimler evlendirebilir? Hanefî hukukuna göre, evlenmede veli olabilecek asabe (*baba tarafından akraba olanlar*) küçükleri evlendirme yetkisine sahiptir. Buna "veliyy-i has" denir. Bunlar sırasıyla; birinci derecede, usul yani baba, babanın babası dede, ikinci derecede, ana baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları, üçüncü derecede ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğullarıdır⁹⁹.

Bu hakkın kötüye kullanılması ihtimali her zaman mevcuttur. Bu nedenle İslâm hukuku, veli ve vasi tarafından nikâhlanan küçüğe, bulûğa erdikten sonra nikâhı feshettirme yetkisini tanımıştı. Bu yetki nikâhlandırılan küçükler tarafından kullanılırdı. *Hıyârü'l bulûğ* adı verilen seçim hakkı ancak küçüğün babası veya babasının babasından (*dedesi*) başka bir veli tarafından akdedilmiş olan evlenmeye karşı kullanılabilirdi. Kadın ve erkek bu haktan istifade ederlerdi. Seçim hakkının kullanılabilmesi için nikâhlandırılan küçüğün bulûğa ermiş olması gerekirdi. Ancak seçim hakkının kullanılmasında erkek veya kadın olmasına göre bazı farklar gözetilmişti. Kadın bulûğa erdiği anda veya nikâhtan haberdar olduğu zaman şahitler huzurunda evliliği feshettireceğini hemen beyan etmeliydi. Bulûğa ermiş küçük, nikâha muttali olduğu halde susarsa, artık seçim hakkını kaybetmiş olurdu¹⁰⁰. Örneğin, Kayser Mahallesi'nden Emine (*bikr-i bâliğa*) küçük iken amcası Hacı İbrahim tarafından velayeti sebebiyle küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştı.

⁹⁶ Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s.173.

⁹⁷ Cin, *Evlenme*, s.77.

⁹⁸ Cin, *Evlenme*, s. 78.

⁹⁹ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.45; Cin, *Evlenme*, s. 71; Zuhâyli, *İslâm Fıkhu*, C. IX, s. 158.

¹⁰⁰ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.50-54; Cin, *Boşanma*, s. 91.

Emine dava günü vakt-i duhada hayız ile baliğa olmasıyla seçim hakkını kullanmak için mahkemeye müracaat ederek amcasının oğlu Mehmet ile aralarında olan nikâhın feshedilmesini istemişti. Böylece Kâdı tarafından nikâh feshedilmişti¹⁰¹. Bir diğer örnekte Kürtünciyan Mahallesi'nden İsmihan (*bıkr-i baliğa*), velisi olan annesi Fatma'nın aralarında belirledikleri mihr üzerine kendisini Mehmet isimli şahısla küçük iken nikâhlandığını belirtmişti. Dava gününden bir gün önce sabahleyin hayızını görüp baliğa olunca seçim hakkını kullanarak Mehmet'ten ayrıldığına Hacı Mehmet, Ayşe ve Fatma'yı şahit etmişti. Bu durumu şahitlerle mahkemeye gelerek bildirmiş ve nikâhını tefrik ettirmişti¹⁰².

Fesih iradesini bir kere beyan ettikten sonra hemen kadıya başvurması seçim hakkını düşürmezdi. Davayı istediği kadar tehir edebilirdi. Ammu Mahallesi'nden Muhti küçük iken amcası Musa yedi sene önce velayeti nedeniyle kendi küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştı. Mühti yirmi bir ay önce Şaban ayının guresinde (*ayın ilk günü*) hayız ile baliğa olmuştu. Seçim hakkını kullanarak nikâhını feshetmiş ve orada bulunan Müslümanları da şahit yapmıştı. Mühti yirmi bir ay sonra mahkemeye müracaat ederek feshettiği nikâhını resmîyete dönüştürmek istemişti. Kâdı Mühti'den ilk baliğa olduğu anda nikâhını fesh ettiğine şahit istemiş ve olaya şahit olan Molla Ahmet ve Seyyid Yusuf'un Mühti'yi doğrulamaları üzerine nikâhın feshine karar vermişti¹⁰³.

İlk hayızlarında susarak fesih iradesini söylemeyenler evliliklerini kabul etmişlerdi. Daha sonra bu evliliklerinden tefrik yolu ile kurtulmak istemişlerdir. Örneğin Oruş Köyü'nden Fatma küçük iken üvey babası tarafından nikâhlanmıştı. Davanın mahkemeye intikalinden dört gün önce Fatma, hayız ile baliğa olmuştu. Fakat Fatma ilk hayızını gördüğünde nikâhını feshettiğine şahit göstermemişti. Şahidin olmaması ve olayın dört gün sonra mahkemeye intikal etmesi üzerine Fatma'nın nikâhının geçerli olduğuna karar verilmişti¹⁰⁴.

Baba ve dedenin dışında diğer veliler tarafından küçük yaştaki kızlar gabn-ı fâhiş (*Bir alış veriş veya ticari anlaşmada taraflardan birisinin nispetsiz şekilde fazla aldanması*) ile yani mihr-i mislin aşırı derecede düşük tespit edilmesi ile nikâhlandırılmaktadır. Bu durumdaki kızlar da akıl baliğ olduklarında nikâhlarının feshini isteme hakkına sahiplerdi. Yahnî Mahallesi'nden Cemile'nin davası bu duruma bir örnektir¹⁰⁵. Cemile, mahkemede kız kardeşi Ayşe ve babası tarafından akrabasından olan zat ile evlendiğinden 200 kuruş mihr-i mu,accel ve 200 kuruş mihr-i mü'eccel ile 400 kuruş mihr-i misli muadilli olmağın küçük iken veliyy-i mücbîri olmadığından annesi Askalan tarafından Ali'ye 100 kuruş mihr-i mu,accel ve 100 kuruş mihr-i mü'eccel tesmiye olunarak akd-i nikâh yapıldığını, maddî bülüğa erişip akd-i mezkûru gabn-ı fâhiş olduğundan kabul etmediğini, kız kardeşi

¹⁰¹ GŞS 25-7/d (15 Receb 1065/21 Mayıs 1655).

¹⁰² GŞS 49-102/a (29 Şevval 1109/10 Mayıs 1698).

¹⁰³ GŞS 39-128/a; (28 Rebî,ü'l-âhir 1101/8 Şubat 1690).

¹⁰⁴ GŞS 47-139/b (6 Rebî,ü'l-âhir 1109/22 Ekim 1697).

¹⁰⁵ GŞS 49-163/a (20 Zî'l-hicce 1107/21 Haziran 1696).

Ayşe'nin ve babası tarafından akrabalarının mihr-i müsemmalarını bî-garaz müsliminden sorulmasını istedi. Udûl-i müsliminden Mansur Efendi ve Ali, Cemile'nin kız kardeşi Ayşe, babası tarafından akrabaları başkasına akd-i nikâh olunduklarında 200 kuruş mihr-i mu,accel ve 200 kuruş mihr-i mü'eccel ile akd-i nikâh olduklarını ve Cemile'nin hüsnen ve diyaneten mihr-i misli 400 kuruş muadildir diye şahitlik ettiler. Bunun üzerine kadı, akd-i mezkûrun adem-i sıhhatine hüküm verdi.

Hanefî hukuku "aşağı" toplum sınıflarından erkeklere kız verme yasağından dolayı nişanlı evlenecek çiftler arasında denkliği (*küfüvvü hatibî*) aramaktadır. Bundan dolayı evlenecek kız, kendisine denk olmayı kabul ederse velileri itiraz ederek bu evliliği feshettirebilirlerdi. Örnek olarak Seyyid Hacı Mehmet'in kızı Ayşe'nin davasını verebilir¹⁰⁶. Ayşe, Şehreküstü Mahallesi'nden Gulâb Osman ile nikâhladı. Bunun üzerine Ayşe'nin amcasının oğlu Emir Yusuf-zâde diye tanınan Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi bu nikâha karşı çıktı. Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi'nin nikâha itiraz etmesinin nedeni, Ayşe'nin nesebinin şerife, babasının sanatının attar ve dedesinin de nakîbü'l-eshrâf kaymakamı olmasıydı¹⁰⁷. Gulâb Osman ise, Keşşger (*ayakkabıcı*) olup, başkasının hizmetkârı ve aynı zamanda süfehâ-i nasdan (*zevk ve eğlenceye düşkün, malını düşünmeden harcayan*), erzel (*en rezil, pek kötü*) ve edâniyedendir (*aşağılık kimseler*). Bu nedenlerle Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi, Ayşe ile Osman'ın denk olmadıklarını, aldığı fetva ve şahitlerle de ispatladı. Bunun üzerine mahkeme de hukuk gereği nikâhı feshetti.

Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için tarafların rızalarının olması şarttı. Kanunî veya rızâî temsilcilik yetkisine hâiz olmadığı halde başkası adına iş yapan kimseye İslâm hukuku fuzulî adını vermekteydi. Fuzûlî'nin akdettiği nikâh, ilgili kimsenin yani haberi olmadan evlendirilen kadın veya erkeğin izniyle sıhate kavuştu. İzin verilinceye kadar akit askıda sayılırdı. İzin verildiği takdirde geçerli olur, aksi halde feshi gerekirdi.¹⁰⁸ Hâkim kararı olmaksızın bu tür evlenme tarafların iradesi ile veya kendiliğinden sona ermezdi.¹⁰⁹ Kendisinin haberi olmadan kardeşi Ahmet tarafından nikâh akdedilen İbn-i Eyüb Mahallesi'nden bîkr-i baliğa olan Fatma'nın davası bu duruma örnek olarak verilebilir¹¹⁰. Olay mahkemeye intikal etmeden 20 gün önce Ahmet, (*şâb emret*) kardeşi Fatma'ya Ebudderda'ya fuzûlen tezvîc ve nikâh etmişti. Bu durumu öğrenen Fatma kendi rızası dışında yapılan bu evliliği kabul etmemiş ve mahkemeye müracaat ederek evliliğinin butlanına karar verilmesini istemişti. Bunun üzerine Ebudderda'nın vekili olan Ebubekir, Fatma'nın kardeşi Ahmet'i nikâh için vekil tayin ederek, Müslümanların huzurunda nikâh akdini gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir. Mahkeme vekil Ebubekir'den iddiasını kanıtlaması için tanık istemişti. Tanık gösteremeyince,

¹⁰⁶ GŞS 114-83/a (28 Şevval 1169/26 Temmuz 1756).

¹⁰⁷ Seyyid ve Şerifler için bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

¹⁰⁸ Cin, Evlenme, s.156; Bilmen, Kamus, C.II, s.61-62.

¹⁰⁹ Cin, Evlenme, s.145.

¹¹⁰ GŞS 33-321/d (4 Şevval 1089/19 Kasım 1678).

Fatma'dan Ebudderda ile evlenmek için kardeşi Ahmet'i vekil tayin etmediğine yemin etmesi istenmişti. Fatma'nın yemin etmesi üzerine, kardeşi Ahmet'in de nikâhı fuzûlen akdettiğini itiraf etmesiyle nikâhın fuzûlen olduğuna ve evliliğin geçersizliğine karar verilmişti. Bu duruma bir diğer örnek ise Araplar Köyü'nden Döne'nin davasıydı.¹¹¹ Döne'yi de kardeşi Yunus ile Annesi Selçuk, kendisinden habersiz Mehmet ile nikâhlamışlardı. Döne nikâha izni olmadığını ve bu evliliğin feshedilmesi gerektiğini almış olduğu fetva gereği mahkemeden istemiş ve kâdı da Döne ile Mehmet'in arasındaki nikâhı söz konusu fetvaya istinaden feshetmişti.

Ehl-i kitaptan olan gayrimüslim eşlerden erkeğin Müslüman olması halinde, mevcut evlilik devam ederdi. Zira Müslüman erkeğin, ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine İslam hukukunda müsaade edilmiştir. Eşlerden kadının Müslüman olması halinde evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹² Osmanlı Devleti'nin resmi hukuk olarak kabul ettiği Hanefî hukukçularının konuya ilişkin görüşleri ise gayrimüslim bir kadın Müslüman olduğunda, eşine Müslüman olması teklif edilir; İslâm'ı kabul etmesi halinde -başka bir evlilik engeli bulunmadığı takdirde- evlilik bağı devam ederdi. Müslüman olmayı kabul etmemesi halinde ise hâkim evliliğe son verirdi¹¹³. Örneğin, Yahni Mahallesi'nden Zümrüt, gayrimüslim iken Müslüman oldu ve Fatma ismini aldı. Ayrıca çocukları olan beş yaşındaki oğlu İskender'in ismini Mehmet ve üç yaşındaki kızı Turfan'ın ismini ise Hatice olarak değiştirdi. Bu durum üzerine eşi Ohan'a mahkemede Müslüman olması teklif edildi, fakat kabul etmedi. Bunun üzerine kâdı, boşanmalarına (tefrîk) karar verdi¹¹⁴.

Erkeğin savaş veya ticari seyahatte iken ölümü ile ilgili bir haberin şahitler vasıtasıyla gelmesi halinde de hâkim, kadını tefrîk edebilirdi¹¹⁵. Kocaları başka yerde ölen kadımlar, bir başkasıyla evlilik yapmak istediklerinde mahkemeye gelerek, kocalarının ahar diyara gittiğini ve orada öldüğünü, cenazelerine katılan kişilerle kanıtlayarak, mahkemeden evlenme izni almaktaydılar. İbn-i Eyüb Mahallesi'nden Şehzade'nin kocası Nersiz üç sene önce İstanbul'da,¹¹⁶ Kürtünciyan Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Ahmet sekiz sene önce Kayseri'de,¹¹⁷ Yahni Mahallesi'nden Saba'nın kocası Yusuf iki sene önce Eğivar seferinde,¹¹⁸ Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Seyyid İbrahim üç sene önce Kıbrıs'ta,¹¹⁹ Çukur Mahallesi'nden Emine'nin kocası Mehmet 20 ay önce

¹¹¹ GŞS 20-55/d (1 Zî'l-ka.,de 1060/26 Ekim 1650).

¹¹² İbrahim Paçacı, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Nisan 2008, s. 78

¹¹³ Paçacı, "İslâm Aile Hukuku", s. 79.

¹¹⁴ GŞS 77-1/a (15 Şevval 1162/28 Eylül 1749).

¹¹⁵ Vejdî Bilgin, *Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul 2003, s. 92.

¹¹⁶ GŞS 27-70/c (27 Receb 1076/2 Şubat 1666).

¹¹⁷ GŞS 27-89/a (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

¹¹⁸ GŞS 27-90/d (Evâ'il-i Şevval 1076/6-16 Nisan 1666).

¹¹⁹ GŞS 30-174/c (28 Zî'l-hicce 1084/5 Nisan 1674).

Kahire'de,¹²⁰ Şehreküstü Mahallesi'nden Sara'nın, kocası Ali altı sene önce Mekke'de,¹²¹ Akyol Mahallesi'nden Raziye'nin kocası Ali üç sene önce Şam'da,¹²² Cevizlice Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Musalli Tunus'ta,¹²³ Rabia'nın kocası Hacı Musa üç ay önce Kamanıçe Kalesi'nde¹²⁴ Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Abdullah dört sene önce Üsküdar'da,¹²⁵ Şehreküstü Mahallesi'nden Kaya'nın kocası Kara Mustafa üç sene önce İstanbul'da,¹²⁶ Kızılcamescid Mahallesi'nden Nefes'in kocası İbrahim beş sene önce Edirne'de¹²⁷ Tarla-yı Atik Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Mehmet sefere giderken dört ay önce Akşehir kazasında,¹²⁸ Akyol Mahallesi'nden Fatma'nın eşi Mehmet beş sene önce Bulgar Sancağı'nda¹²⁹ ve Seng-i Tavail Mahallesi'nden Cennet'in kocası Mehmet Beşe 15 sene önce sefere giderken Konya'da¹³⁰ öldüğü cenazesine katılan şahitlerin "*Biz cenazesinde hazır olup defin eyledik*" diye şahitlik etmeleriyle tescil edilmiş ve eşlerinin bir başkasıyla evlenmelerine izin verilmişti.

Sonuç

17. yüzyılda Ayıntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Ancak eşler arasında yürütemeyecekleri aile birliği, İslam hukukunun benimsediği talak, muhala,^a ve tefrîk ile gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, talaktır. Talak yetkisi nikâh esnasında kadına verilmediği sürece erkeğe aittir. Talak ile boşanmalarda mahkemeye kayıt ettirmeye gerek olmadığından bu tür boşanma kayıtlara fazla yansımamaktadır. Ancak mahkemeye yansıyan talakla ilgili kayıtlar genellikle kocaların boşanma esnasında söyledikleri şartlarda yanlış anlaşılma varsa, kadınların boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediğini mahkeme kararı ile öğrenme amaçlıdır.

Karşılıkla anlaşarak boşanma olan muhala,^a ya benzeyen ancak muhala,^a kelimesi geçmeyen ve erkek tarafından talâk-ı bâin ile boşadığını belirtilen kayıtlara fazlaca rastlanmaktadır. Bir diğer boşanma şekli olan muhala,^a diğer şehirlerde olduğu gibi Ayıntâb'da da yaygındır. Bunun en büyük sebebi bir çeşit karşılıklı anlaşarak boşanma olduğu için mahkemeye kayıt ettirme gereğidir. Tescilin amacı ileride çıkabilecek bir anlaşmazlığı bertaraf ettirmektir.

¹²⁰ GŞS 30-140/c (6 Rebî,ü'l-âhir 1085/10 Temmuz 1674).

¹²¹ GŞS 32-5/a (25 Muharrem 1087/9 Nisan 1676).

¹²² GŞS 32-12/b (5 Safer 1087/19 Nisan 1676).

¹²³ GŞS 32-62/b (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1086/24 Temmuz-2 Ağustos 1675).

¹²⁴ GŞS 32-67/a (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1086/3-12 Ağustos 1675).

¹²⁵ GŞS 33-324/d (14 Şevval 1089/29 Kasım 1678).

¹²⁶ GŞS 34-84/d (11 Cemâziye'l-ûla 1091/9 Haziran 1680).

¹²⁷ GŞS 34-104/d (13 Receb 1091/9 Ağustos 1680).

¹²⁸ GŞS 36-132/c (3 Şevval 1098/12 Ağustos 1687).

¹²⁹ GŞS 36-171/c (8 Cemâziye'l-âhir 1098/21 Nisan 1687).

¹³⁰ GŞS 36-201/c (15 Rebî,ü'l-evvel 1098/29 Mart 1687).

Bu dönemde uzun savaşların olmasından dolayı savaşa giden erkekler ve yine ticaret için şehir dışına çıkan erkekler eşlerini giderlerken talak veya muhala,â ile boşarlarken, boşamadan gidenler ise gittikleri yerde, dönme ihtimalleri yoksa eşlerini talâk-ı selâse ve muhala,â ile boşamaktadırlar. Bu durumu eşlerine vekilleri veya mektup ile bildirmektedirler.

Bir başka boşanma şekli olan tefrîk yani mahkeme kararı ile boşanma da bu dönemde başvurulmuş bir boşanma şeklidir. Osmanlı devletinin resmi hukuku olan Hanefî hukukunun mahkeme kararı ile boşanma sebeplerine bu dönem de rastlanmazken Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken Müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaatla evliliklerini feshettirdiklerini görülmektedir.

Ayrıca 17. yüzyılda Ayıntâb'da, kadınların bir bölümünün, mahkemeye gelerek dertlerini anlatabildikleri ve çoğu zaman da taraf oldukları davayı kazandıkları, mahkeme kayıtlarının tanıklığından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

I-Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Tahrir Defteri [=TD], nr. 998, nr. 373.

II-Şer'îye Sicilleri

Gaziantep Şer'îye Sicilleri [=GŞS]

2, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 54, 77, 114 ve 171 numaralı siciller.

2-Diğer Kaynaklar

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulaması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.

Akyılmaz, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000.

Altınöz, İsmail, "Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Edt. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 89-146.

Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrîk" , *OA*, S. IX, s.1-12.

_____, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

Bilgin, Vejdî, *Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, İstanbul 1968.

Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayıntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988.

- _____, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.
- Coşkun, Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976.
- Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1971.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*, İstanbul 1974.
- El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935.
- Göyünç, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 71-98.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul 2001.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.
- Kıvrım, İsmail, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670–1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- _____, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S: 1 (2009), s. 231-255.
- _____, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, Konya 2007, s. 357-391.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991.
- Molla Husrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C. I-IV. İstanbul 1980.
- Mutaf, Abdülmecit, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002.
- Özdeğer, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C. I, İstanbul 1988.
- Paçacı, İbrahim, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Nisan 2008, s. 59-92.
- Pamuk, Bilgehan, *Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from Seventeenth-Century Erzurum*, *Bilig*, S. 44, Kış 2008, s. 111-122.
- Pierce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005.
- Sak, İzzet, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004, s. 91-140.
- Şahin, İlhan, “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979. s. 905-935.
- Schacht, Joseph, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 683-691.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyubiler”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1996, s. 20-31.

- Turan, Şerafettin, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631–1632 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1961, s. 201-231.
- Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994.
- Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Konya 2002.
- Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.
- Zilfi, Madeline C., ““Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul

Divorce Events in 17th Century Ottoman Society (Ayntab Case Study: *Talâk, Muhâla‘a and Tefrik*)

In Islamic Law, no court decision is required for the termination of marriage i.e, divorce. The records on divorce show that in fact the divorce previously happened, but the couple took the matter of divorce to the court as a result of a disagreement or a problem, and that almost all the divorces were made to be recorded by wives.

Divorced by their husbands with only one talak i.e,divorce, wives took the matter of divorce to the court to learn whether or not their husbands really intended to divorce them and their marriage would come to an end with a renewable divorce (ric‘î talak).

According to Islamic Law, men can terminate the marriage with such statements as „I divorced you“, „You are divorced“, „You are free“ in a non-renewable way (talak-ı bain) and women who are divorced can get married to anyone they would like to at the end of their menstruation i.e, iddet (a period of time in which a woman who was divorced has to wait until they get cleansed after they get menstruated three times). The reason for their divorce is the disagreement between them. However, for divorce to happen, women renounce their rights of their maintenance-allowance for iddet or of mehir (money or something valuable such as jewelry donated to the bride as a present before getting into the bridal chamber). In fact, it is more reasonable to view such divorce as muhala‘a. But the records on divorce include not such terms as muhala‘a or hul“ but the remission of an accounting debit.

As can be seen in the examples cited, in order to avoid their intolerable marriage, women quited some rights of theirs to enable their husbands to use their rights of divorce.

One other reason for a non-renewable divorce i.e, talak-ı bain is that the husband witnessed an unwanted situation of his wife“s.

Another way of divorce between the couple is that men who leave their hometown i.e, the place where they live with no provision of maintenance-allowance for their wives or children for another city or place divorce their wives on the way or when they arrive at their destination. Women who learn that they are divorced by their husbands go to the court for permission when they wish to marry others for their requirement for maintenance allowance.

Women go to the court not when they heard they were divorced by their husbands but when they needed maintenance allowance or they wanted to marry others. In the presence of those who eye-witnessed their divorce or those who announced the news of divorce, women try to prove that their husbands divorced them. It is possible that such women experience both physiologic, psychologic, and socio-economic problems or adversities. In addition, it can be said that the women who are divorced find it very difficult to live alone in terms of security and they,

therefore, want to marry so as not to be a burden on their relatives with whom they live.

The men who went to another city notify their wives of their decision to divorce them with a non-renewable divorce (talak-ı bain) either through letters or representatives because they have no possibility of returning home.

Some men who do not want their wives to experience any hardship divorce their wives before they depart for a military operation or a commercial journey

The husband's statement which indicates his will of termination of a marriage may be unconditional or subjected to any condition (ta'liki) or a term i.e., fixed period of time. In this respect, divorce i.e., talak is different from marriage. If the announcement of a husband's will is unconditional, this is called „münecciz“. If it involves an allusive (talik) condition, this is called „muallak“. If it is subjected to a fixed period of time, this is called „muzaf“. Married men swear to divorce their wives depending on a condition that any event happens or does not happen. However, they want to be together with their wives regardless of the fact that any event happens or does not happen. Women, therefore, try to learn through the court whether their husband's intention is to divorce them or not.

Men divorce their wives depending on the condition that any event happens or does not happen, but they want to get into sexual intercourse with their wives claiming that divorce did not happen. As seen in the examples cited, the court, however, makes a decision that divorce between the couple happened.

Men sometimes divorce their wives with a non-renewable divorce (talak-ı bain) with no any known reason and agree to give their wives' maintenance allowance for their period of menstruation, the money or the jewelry i.e., mihr-i mü'eccel donated to the bride before getting into bridal chamber and their me'neti sukna.

The way of muhala'a which means „divorce as a result of bilateral agreement“ is a common way of divorce not only in other Anatolian cities but in Gaziantep as well.

Another way of performing muhala'a is that some men who go to other places and never inform his wife of a certain time to return make a proposal of muhala'a for their wives with a representative from the place he lives in.

As seen in the examples, the wives who are left behind accepted their husbands' proposal of muhala'a, who live in another place, on condition that they give up their rights of the money or the jewelry they presented to the bride before the intercourse and/or the other rights of theirs. The reason for this is that the women experience hardship because of the fact that their husbands live separately. These women will either wait for their husbands to return home despite all their hardships or marry someone to avoid any unwanted situation by taking the matter to the court as in the examples. This is the case which forces women to accept muhala'a as a way of divorce, that is, giving up one's rights to divorce a man

Men who go to other cities demand their wives should accept *hul'a*, a way of divorce, through their appointment of a representative or sending a representative from the place where they live. Is this because they think of their wives they left behind or of the situation in which they are? The first reason for this might be that these men are quite likely to marry someone new depending on the rights Islamic Law bestows on men. If such a reason is true, men can use their right of *talak*, a way of divorce, bestowed on men by Islamic Law. However, the husband who uses his right of *talak* should take on a number of financial obligations such as *Mihr-i Müeccel*, *nafaka* and *me'uneti sukna*. However, when the husband divorces his wife through *muahala'a*, a way of divorce, he will not have to undertake such obligations, but rather he can ask his wife for additional financial demands for some situations. This is, of course, the most serious case which can best explain why *muhala'a*, a way of divorce, is so common among the men who go to other cities. Furthermore, one other reason for the failure of the men who go to other places to return home may be that they are likely to have business contacts rather than any marriage tie. Men who are in such a situation make a proposal of *muhala'a*, which means they consider their financial interests as well as their wives and children.

No matter where and how *muhala'a* happens, the rights women renounce or give up most are *mihr-i mü'eccel*, *nafaka-i iddet*, and *me'uneti sukna*. A number of documents can be cited here only as an example.

It can also be seen that women almost always renounce some of their possessions, belongings and money to whom their husbands owe besides their renunciation of such rights of theirs as *mihr-i mü'eccel*, *nafaka-i iddet* and *me'uneti sukna* in order to avoid their marriage which they think is intolerable.

It is the woman in general who makes sacrifices and renounce her credits or the money owed to her as the requirement of *muhala'a*, a way of divorce.

In addition, it can also be seen in the records that the girls who were married at an early age with a very little amount of *mihr*, the money or the valuables given to the bride before getting into the bridal chamber, those who married someone who were not equal to them without their guardians' consent, the girls who married though they were not previously informed of the marriage, the women who became a muslim while they were formerly dis-believers, the women whose husbands died in other cities. And the girls whom their fathers or their guardians except for their grandfathers married at an early age terminated their marriage when they reached maturity age through the decision of the court.